

EBÛ MANSÛR MÂTÜRİDÎ'NİN DİN-DEVLET İLİŞKİSİNE BAKIŞI VE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Arif YILDIRIM (*)

Özet

Ünlü Türk kelâmcısı ve hukukçusu İmam Mâtürîdî; İslâm'ın olabildiğince saflığı ile Orta Asya Türkleri arasında yayılmasında ve din olarak benimsenmesinde önemli hizmetleri olan şahsiyetlerden biridir. Mâtürîdî asıl vatanı olan Semerkand'da veya yakın ve uzak çevrelerindeki büyüklü küçüklü devlet veya emirlik kuruluşlarında aktif siyasi görev almamıştır. Ancak onun din-devlet ilişkilerinde halk ile devletin birlik, huzur ve güven içerisinde yaşamasını sağlayan temel ilkeler konusunda doğrudan veya dolaylı olarak beyanlarda bulunmaktan geri durmadığı anlaşılmaktadır. Bu makalede, Mâtürîdî'nin söz konusu beyanlarından örnekler sunularak, değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Din-devlet ilişkisi.

Abu Mansur al-Maturidi's Views on the Realitons Between State and Religion and Some Comments

Abstract

Imam Maturidi, the famous Turkish qalam scholar and jurist, played an important role in the penetration of Islam into the Turks of the Central Asia and its adoption as a religion with its full purity. Maturidi did not assume any active political posit in his homeland Samarkand or in the neighboring states or emirates. However, he made state-ments directly or indirectly relating to fundamental principles which ensure co-habitation of people and state in unity, peace and security in terms of relations between state and religion. This study examines such statements.

Key Words: Maturidi, Relations Between State and Religion.

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Giriş

1. Mâtürîdî'nin Kısa Biyografisi

Adı Muhammed, künyesi Ebû Mansûr; mahlası (lâkabı) “alemu'l-hüda”(doğru yolu gösteren işaret, toplumuna doğru yolu gösteren bayrak insan)dır. Memleketi Semerkand, köyü Semerkand'a bağlı Mâtürîdî'dir.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 238/852 yılı civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ölümü, sağlam kabul edilen görüşe göre, Semerkand'da 333/944 tarihindedir¹. Bu tarih, İslamiyet'i resmen kabul etmiş ilk Türk devleti olan Karahanlılar'ın Satuk Buğra Han zamanında Müslüman oluş tarihine rastlamaktadır². İlim zinciri İmam Ebû Hanîfe(80/699-150/767)'ye ulaşmaktadır.

2. Maturîdî'nin Eserleri

Kaynaklar, Maturîdî'ye ait yirmiden fazla eserin adından söz etmektedir. Bunlardan şimdilik ele geçen ve basılanlar “Kitâbü't Tevhîd” ve “Te'vilâtü Ehli's-Sünne”dir. “Kitâbü't Tevhîd”in iki neşri yapılmıştır. Birincisi Fethullah Huleyf'in, İskenderiye, 1970 tarihli neşri, ikincisi Bekir Topaloğlu'nun Ankara 2003 tarihli neşridir. Kitabın Türkçeye iki tercümesi yapılmış olup, birincisi Hüseyin Sudi Erdoğan tarafından yapılan ve İstanbul 1981'de basılan tercüme olup yetersizdir. İkincisi Bekir Topaloğlu'nun Ankara 2002 tarihli tercümesi olup bu oldukça güzel bir tercümedir. Te'vilâtü Ehli's-Sünne'nin; üçü henüz tamamlanmamış, biri ise tamamlanmış olmak üzere, dört neşri vardır. Bunlardan birincisi Bekir Topaloğlu tarafından yapılmakta olup henüz tamamlanmamıştır. Daha önce başlanan ve tamamlanmayan iki neşirden birisine Mısır'da, diğerine Bağdâd'da başlanmıştır; her iki çalışmada da -bildiğimiz kadarıyla- hâlen birinci ciltler neşredilmiştir. Dördüncüsü Fatıma Yusuf el-Haymî neşridir; 2004 yılında beş cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır.

Mâtürîdî ve Mâtürîdîlikle ilgili en geniş bibliyografyayı Sönmez Kutlu vermiştir³. Bu bibliyografyada yer almadığını tespit ettiğimiz iki çalışma daha vardır. Bunlardan biri Oral Şehid'in “Beşer İradesi Hakkında Mâtürîdiyye Mezhebi” adlı makalesidir⁴. Diğeri de bizim doktora çalışmamızdır⁵.

1) Huleyf, Fethullah, *Mukaddimetü Kitabi't-Tevhîd*, İst., 1979, s. 2. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Sâdi Çoğenli'nin naklettiğine göre, Yahûdî bir kadına ait olan Mâtürîdî'nin kabrinin bulunduğu yer son dönemlerde Özbekistan hükümeti tarafından satın alınarak türbelerle birlikte restore edilmeye başlanmıştır.

2) Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1991, s. 19.

3) Kutlu, Sönmez, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Ankara, 2003, s. 385-432.

4) Bkz. Şehid, Oral, “Beşer İradesi Hakkında Mâtürîdiyye Mezhebi”, *Yeni İstiklâl Gazetesi*, sayı 27, yıl 1, 21.6.1961, s. 21; sayı 28, yıl 1, 28.6.1961, s. 5; sayı 29, yıl 1, 5.7.1961, s.4-11.

5) Bkz. Yıldırım, Arif, *Allah'ın Tekvin Sıfatı*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995. (Bu eser, Mâtürîdî'ye ait tekvin konusunu geniş boyutlarıyla ele alan bir çalışmadır).

3. Maturidî'nin İlmi Kişiliği

Başlıca sahası İslâm Kelâmı ve İslâm Hukuku olan Maturidî'nin, Felsefe, çağının fen ilimleri, dinler ve mezhepler hakkında zengin bilgi birikimine sahip olduğu, eserlerinden anlaşılmaktadır. Mâtüridî Hakkında en güvenilir bilgileri kendisine borçlu olduğumuz Ebu'l-Maîn en-Neseî (ö. 508/1114), onun hakkındaki övgülerinden birinde şunları söylüyor: "O, ilim denizlerine dalmış ve onların derinliklerindeki incileri açığa çıkarmış, dinin gerçekliğini isbat eden kesin delilleri bulup getirmiştir."⁶ Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/110) de babasından onun 'kerametler sahibi, zâhit bir Ehl-i Sünnet âlimi olduğu' nu nakletmektedir⁷.

Mâtüridî'nin fikir yürütmede ve münazarada çok mâhir olduğu anlaşılmaktadır⁸. *Kitabu't Tevhîd*'inde inanış ve görüşlerini tartıştığı din, mezhep ve felsefî doktrinlere mensup olanların başlıcaları; Sofistler, Heyûlâcılar (tabiatçı filozoflar), Dehrîler, Mecûsîler (Senevîler/Zındıklar), Yahûdîler, Hıristiyanlar, Manîler, Markıyûnîler, Deysanîler, Sümenîler, Batınîler/Karmatîler/İsmailîler, Cebriyye, Kaderiyye/Mûtezile, Mürcie, Cehmîyye, Müşebbihe/Mücessime ve Haşviyye'dir.

Siyasete aktif olarak girdiğine dair bir bilgimiz yoktur. Ancak, siyaset üstü kalarak devlet adamlarına bir ata, hekim, âlim ve mürşit edası ile yol göstermekten de geri durmadığı kendi eserlerinden ve onunla ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır⁹.

Devlet-vatandaş ilişkilerinin sağlıklı bir biçimde sürmesinde vergi adâleti önemli bir faktördür. Bu faktörü ihmal etmenin olumsuz sonuçları ekonominin konusuna girer. Bununla birlikte, Mâtüridî'nin bu olumsuz sonuçları dinî motiflerle desteklemeye gerek duyması, devletin, vatandaşlarının dinî duygularını da hesaba katmasının önemini belirtmek içindir. Mâtüridî'nin bu tepkisi, dinin siyaset üstü kalarak, siyasete doğruyu gösterme danışmanlığı yapma anlayışının bir tezahürüdür. Burada Mâtüridî ve benzerlerinin Semerkand emiri tarafından istişare için çağırılmaları ve Mâtüridî'nin ağır eleştirisinden dolayı kovuşturmaya tabi tutulmaması önemlidir.

Mâtüridî, devlet ve dinin/siyaset ve diyanetin birbirinden ayrı iki kurum olduğunu kabul etse bile, onun "Hz. Muhammed'in devlet başkanlığı İlâhî kaynaklı olmayıp, tamamen içinde yaşadığı sosyal ve siyasi gelişmeler sonucunda Kureys'e mensubiyeti dolayısıyla elde ettiği bir misyondur" görüşünü benimsediği söylenemez. Gerçi Hz. Peygamber'in asıl görevinin nübüvvet olduğu doğrudur. Ancak onun Medine'de devlet başkanlığı görevini de yürütmesini '*Kureys'e mensubiyeti dolayısıyla, kendi siyasi tercihi*'ne bağlamak yerine, o işi dinin kontrolü altında o gün için kendisinden daha iyi yürütecek birinin bulunmaması zaruretiye bağlamak daha uygun olur, kanaatindeyiz.

6) en-Neseî, Ebu'l-Maîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille* (Claude SALAMÉ'nin tahkiki neşri), Dimaşk, 1990, I, 358.

7) el-Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Muhammed, *Kitabu Usûliddîn* (Dr. Hans Peter Linss neşri), el-Kahire, 1383/1963, s.2-3.

8) Krş. en-Neseî, a.g.e., I, 359.

9) Bu rivayetlerden bazıları için bkz.et-Taftazanî, Sâdüddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-Ehâdisi'l-Erbaîn li'n-Nevevî* (Birgivi ve Akkırmanî'nin *el-Ehâdisu'l-Erbaîn* şerhi kenarında), İst., 1323, s.194.

“Hz. Peygamber’in çeşitli konulardaki vahye dayanmayan kişisel görüşleri eleştirilmiştir”¹⁰ yaklaşımı da bu noktada tartışılmalıdır. Evet, Hz. Peygamber’in din ve dünya işleri ile ilgili içtihatlarında yanılması mümkündür. Bu yanlış olmuş isede derhal vahiy ile tashih edilmiş ve nihai hüküm insanlığa doğru şekliyle bildirilmiş ve mesele bitirilmiştir. Bugün için böyle bir durumun devam etmesi bazı yanlış anlamalara yol açabilir; çünkü bugün dahi hadislerde, gerçek ilimle çelişen bazı beyanlara rastlanabileceği kabul edilse bile, bunların başka hadislerle neshedilmiş olduklarına hükmetmemiz gerekir. Aksi halde *mutlak gerçeğin ifadesi olduğu* iddiasındaki bir dini tebliğ eden peygamberin beyanlarında kendi yorumu ile düşebileceği dinî veya dünyevî meselelerle ilgili yanlışların vahiy tarafından tashih edilmeyebileceği gibi bir sonuç çıkar ki, böyle bir sonuç, İslam dininin diğer alanlarına da sirayet eder, bütün bir dini, bazen gerçeklerle bağdaşmayabilen diğer dinler durumuna indirger ve bu suretle Kur’an’ın Hz. Muhammed’i, ona yapılan isnadlardan ibra eden ayetlerine inananların güvenlerinin sarsılmasına yol açar.

“Din gibi, medeniyetin kökünün de vahye dayandığı”¹¹ı savunan Mâtürîdî’yi olabildiğince doğru anlatacaksak, onu Hz. Peygamber’in çeşitli konulardaki vahye dayanmayan kişisel görüşlerini yansıtan hadislerin, sağlığında vahiyyle tashih edilmeyerek günümüze kadar intikal ettikleri ve halen de eleştiriye açık oldukları; dinin tamamen kişilerin vicdanlarına ait olduğu, sosyal bir kurum olmadığı, dolayısıyla siyaset üstü öğüt nitelikli bile olsa sosyal olana yönelik hiçbir söz söyleme hakkının bulunmadığı gibi yorumlara istismar aracı yapmamak için, daha dikkatli davranmak zorundayız.

4. Mâtürîdîliğin Mürcie İle İlişkisi

Hanefilik-Mâtürîdîliğin Mürcie ile olan ilişkisine geçmeden önce bu başlığın konumuzla olan ilgisini belirtelim. Cebriyeci Mürcie’nin bir kısmı, Emevi devleti yöneticilerinin halk yaptıkları zulümleri kadere bağlayarak, onlara katlanmanın mecburî olduğunu, çünkü hilafetin Ümeyyegoğulları kabilesine Allah’ın hükmü ve takdiri ile verildiğini kabul ediyordu. Bu görüş, devlet başkanını Allah’ın yeryüzünde vekili olarak gösteren, dolayısıyla devleti tanrılaştıran bir anlayışa dayanır ve kabile farkı ile Şia ile birleşir. Mürcie’nin *Ubeydiyye* ve *Sâlihiyye* gibi kolları, dinin ibadetlerini yerine getirmenin ve yasaklarından sakınmanın hiçbir zarar vermeyeceğini, tam kurtuluş için imanın yeterli olduğunu savunuyor ve buna Nisâ süresi ayet 116’yı delil gösteriyorlardı. Halbuki bu ayette şirkten ve aynı surenin 168. ayetinde küfürden başka günahların Allah’ın dilemesi durumunda bağışlanabileceği belirtilmektedir. Ayetteki ifade, bir ihtimali anlatırken, öbür ihtimale de işaret etmektedir. Bu ikinci ihtimal, şirk ve küfürden başka günahlardan dolayı, affın olduğu gibi, azabın da söz konusu olduğudur. Kur’an’ın pek çok ayeti bu ihtimali pekiştirmektedir. Müslümanların büyük çoğunluğu ayeti bu şekilde anlayarak şu sonuçlara varmışlardır:

10) Kutlu, Sönmez, a.g.m., s. 57.

11) el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kirâbü’l-Tevhîd*, Thk. Fethullah Huleyf, (ofset baskı) İst., 1979, s. 4, 179-180 vd.

a) Yalnız iman etmek tam kurtuluş için yeterli değildir; iman etmek, yalnız ebedi azaptan kurtarıcıdır. Böylece Müslümanların çoğunluğu, günahların sahiplerinin ebediyen cehennemde kalacaklarını sağlayan Mûtezile ve Hâricîlerin görüşlerini reddetmiş oluyorlardı.

b) Tam kurtuluş için, iman etmekle birlikte dinî ibadetleri de yerine getirmek şarttır. Müslümanların çoğunluğu bu görüşleriyle de ibadetlerin gerekli olmadığını savunan Mürctie kollarını reddetmiş oluyorlardı. Şu halde Müslümanların ekserisini teşkil eden Sünnet ve Cemaat Ehline göre, şirk ve küfürden başka günahlardan tevbe etmeden ölenlerin hak ettikleri cezaların affı mümkün olduğu gibi, cezalandırılması da mümkündür. Dolayısıyla, bu günahlardan sakınmak gerekir. Bu demektir ki, tam 'kurtuluş' için iman yeterli değildir; ibadetleri de yapmak lazımdır. Günah sayılan fiilleri yapmaktan ve ibadetleri terk etmekten dolayı ceza söz konusudur. Ancak bu ceza sonsuz değil, suçlarla sınırlıdır. Nisâ suresi ayet 116'da bu suçlarla ilgili olarak ifade edilen mağfiret ise çeşitli şekillerde olabilir: Ya Allah'ın bunları fazl u keremi ile örtmesi veya bu kötülükleri yapanların iyiliklerini kötülüklerine kefaret kılması ya da bunlara sınırlı bir ceza uygulaması şeklinde olabilir¹². İşte Hanefî- Mâtürîdîlerin görüşü Müslümanların çoğunluğunun bu görüşünden ibarettir. Mürctie'den bu görüşe katılan fırkalar vardır. İbadetlerin ve ahlakın dünya boyutu da vardır. İbadetlerin ve ahlakın önemli olmadığını söylemek, dini, hayattan tamamen soyutlamak, din ile dünyayı ve dolayısıyla devleti birbirinden tamamen koparmak demektir. Hanefî-Mâtürîdîliğin Mürctie içerisinde gösterilmesinde onların, dinin ibadet ve ahlaktan ibaret olan pratiklerine önem vermeyen, yalnız onun imandan ibaret teorik boyutunu yeterli gören kolları bulunan bir mezhebin içerisinde göstermek şaibesine vardır. Bu şaibeden kurtulmak için bir istisna getirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Budizm gibi dünyayı tamamen terk eden inanışlarla mücadele eden Hanefî-Mâtürîdîliği, dünyevî boyutu da olan ibadetleri terke cevaz veren kolları da bulunan bir mezhep içerisinde gösterme vehmini bertaraf etmek için, din ve dünya ilişkisiyle ilgili görüşlerinden bahsettiğimiz Mâtürîdî'nin ve Hanefîliğin Mürctie ile olan ilişkisinden söz etmeyi uygun gördük. Şimdi Hanefî-Mâtürîdîliğin itikatta Mürctie olup olmadığı konusundaki görüşlere geçelim.

Bir görüşe göre, Hanefîlik-Mâtürîdîlik itikatta Mürctie'dir. Nitekim, İmam Eş'arî (ö. 324/936) Ebû-Hanîfe ve tâbilerini Mürctie'nin bir kolu sayar¹³. Ancak, bu, Eş'arî'nin Ebû-Hanîfe'ye dair bilgilerinin zayıf rivayetlere dayanmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim, Eş'arîler'den Abdülkahir Bağdadî (ö. 429/1037) bu rivayetin yanlış olduğunu belirtir¹⁴. Ayrıca, Fethullah Huleyf de D. B. McDonald'dan, Şehristânî'nin, *Ebû Hanî-*

12) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 337-338.

13) Krş. el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makalâtü'l-İslâmiyyîn* (nşr. Helmut Ritter), Wiesbaden, 1400/1980, s. 138.

14) Krş. el-Bağdadi, Abdülkahir b. Tahir, *el-Fark Beynel-Firak*, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid tahkiki, Beyrut, (Tarihsiz), s. 203.

fe'nin Mürciî olduğunu söylediğini, Hanefîleri de Mürcie diye adlandırdığını nakleder¹⁵. Görüldüğü gibi Huleyf bunları Şehristânî'yi referans alan D. B. McDonald'dan nakletmektedir. Halbuki Şehristânî'nin (479/1076-548/1153) söylediği şudur: "*Tuhaftır ki Gassan el-Kûfî, Ebû Hanîfe'den, kendi mezhebinin benzerini hikaye eder ve onu Mürcie'den sayar. Ancak gerek Ebû Hanîfe'den nakli, gerekse onu Mürcie'den sayması hususunda Ebû-Hanîfe'ye iftira etmiş olmalıdır. Makalât sahiplerinin çoğu da onu Mürcie'den saymıştır. Gâliba bunun sebebi şudur: Ebû Hanîfe "İman, kalb ile tasdiktir ve o artmaz, eksilmez" deyince, onun, ameli imandan sonraya bıraktığını sanmışlardır. Hâlbuki Ebû-Hanîfe, amel konusunda onca ictihatlarda bulunmakla birlikte nasıl olur da amelin terkine fetva verir. Bunun başka bir sebebi de şudur. Ebû-Hanîfe hicrî birinci asırda ortaya çıkan Kaderiyye ve Mûtezile'nin görüşlerine karşı çıkıyordu. Mûtezile kader konusunda kendilerine karşı çıkan herkese Mürcî'(Mürcîî değil) adını veriyorlardı. Haricî'lerden Vâidiyye de aynı şekilde davranıyordu. İşte bu lakabın Ebû Hanîfe'ye Mûtezile ve Haricîler tarafından yapılan lâkaplandırma sonucu uydurulmuş olması uzak bir ihtimal değildir"*¹⁶. Gassan'ın söz konusu iftirası, mezhebini büyük bir kişinin yorumuna uygun göstererek geçerli kılmak amacına yöneliktir¹⁷. Mâtürîdî konuyla ilgili olarak şunları söylüyor: "*İrca'nın övülen ve yerilen türleri vardır. Övülen türü, büyük günah işleyenleri kesinlikle Cennet'lik veya Cehennem'lik göstermeyerek işi Allah'a bırakmayı benimseyenlerin görüşüdür. Yerilen türü ise kişiye hiçbir seçim ve iş hakkı tanımayarak irade ve fiillerini tamamen Allah'a bırakan Cebriyeciliği benimseyenlerin görüşüdür. Bu konuda rivayet edilen hadis, bu ikincilerle ilgilidir."*¹⁸. Ancak, Mürcie'nin yergiye layık görülen başka kolları da bulunmaktadır. Bizce Mâtürîdî'nin yukarıdaki beyanında, Ebû Hanîfe'nin Mürcie'ye mensub oluşu değil, onun görüşünün ikinci tür Mürcie'nin görüşüne paralellliği ifade edilmek istenmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Ehl-i Sünnet'in görüşleri zaman zaman diğer fırkalarla uyuşabilir. Bu durum, onların, ilkeleri ve değişik kolları bulunan mezheplerden biri/birkaçı içerisinde gösterilmesini gerektirmez. Dolayısıyla görüşleri, Mürcie'nin bir kısım görüşleriyle örtüşüyor diye Hanefî-Mâtürîdîleri Mürcie içerisinde göstermeğe gerek yoktur ve bu, onların büyük kitlelerin gönüllerinde yer eden saygınlığını sarsabilir; çünkü dünyanın büyük bir coğrafyasına yayılmış olan kalabalık Ehl-i sünnet kitlesini yalnız imana önem veren, "*ibâdet ve ahlâkı olmazsa olur*" veya "*Şirkle beraber hiçbir iyilik fayda vermediği gibi, imanla beraber de hiçbir kötülük zarar vermez*" anlayışına sahip kolları bulunan mezhep¹⁹ içerisinde göstermek olur ki, böyle bir görüş, "*Hangi iyiliği yaparsan yap, Âdem'den intikal eden günahı silemezsin; hangi kötülüğü yaparsan yap*

15) Huleyf, Fethullah, *Kitâbü't-Tevhîd Mukaddimesi* dipnotu, [9m-10m].

16) eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihel*, (Muhammed Seyyid Geylânî tahki-ki) el-Kahire, 1381-1961, I, 141.

17) el-Cürcani, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevakıf*, İst., 1311, III, 293.

18) el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 36, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 382-383.

19) el-Eşârî, *Makalât*, s. 147.

Hristiyan olup vaftiz edildiğin takdirde İsa-Mesih onu bağışlayacaktır" diyen Protestan Hristiyan görüşle bir paralelliği akla getirebilir²⁰.

I. MÂTÜRİDÎ'NİN DİN-DEVLET İLİŞKİSİNİ TEMELLENDİRMEK İÇİN KOYDUĞU BAZI İLKELER VE BUNLARDAN ÇIKARILABİLECEK SONUÇLAR

1. İnsanlar Bütün Farklılıklarına Rağmen Üç Noktada İttifak Etmiş Gibidir

Mâtürîdî'ye göre, insanlar hiçbir zaman kendiliklerinden görüş birliği yapamamışlardır. Ancak bunun üç istisnası vardır. Bunların birincisi, insanların ihtilaf etmekte; ikincisi, her birinin kendi görüş ve inanışının hak, başkalarınınkinin batıl olduğunu kabul etmesinde; üçüncüsü ise, her ne kadar hür fikirli olduklarını söyleseler de, her birinin mutlaka taklit ettiği bir selefının bulunmasında ittifak etmiş olmalarıdır²¹. "*Her hizip kendi katındaki ile sevinç duymaktadır.*"²² ve "*Her biriniz kendi inanç ve davranışını biçimlendirene uygun olarak çalışır. (bunda) kimin en doğru yolda olduğunu Rabbiniz en iyi bilendir.*"²³ mealindeki ayetler de yukarıdaki üçüncü duruma işaret etmektedirler.

Mâtürîdî bu tespitleri ile iki önemli sosyolojik realiteye işaret etmektedir. Bunların birincisi, insanlığın tek bir din veya tek bir devlet altında birleşmesinin çok zor olduğu hususudur. Devlet ve din bu noktada benzerlik ilişkisi göstermektedirler. İkinci realite ise şudur: Dinî veya siyasi hiçbir doktrin kendisine örnek alarak taklit ettiği bir rehberden boş kalamamaktadır.

2. Halk Dinsiz Olamaz

Mâtürîdî'ye göre, insanlar kendi halleri üzere bırakılmış olsalardı, yoruma açık konularda kendiliklerinden görüş ve inanış birliğine ulaşamazlardı. Bu sebeple şu halkın (insan topluluklarının), üzerinde ittifak edecekleri ve kendisine sığınacakları bir dinden ayrı kalmasına imkân yoktur²⁴.

Mâtürîdî bu açıklamasıyla insanlık için dinin gerekliliğinin mantikî temeline işaret etmektedir. "*Yoruma açık konularda*" kaydı, kısa vadede pozitif-objektif bilginin söz konusu olduğu fizik alanı tanım dışı bırakmak içindir. "*Sosyoloji, pozitif bir bilim, din ve devlet de sosyal birer olay oldukları*"²⁵na göre onların da pozitif olması gerekmez mi?" sorusu akla gelebilir. Ancak bu iki sosyal kurumda pozitif olan, genel anlamda din ve devlettir. Bunlar ise değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bunların en

20) Krş. Givony, Joseph, "*Fırak Edebiyatında İmam Ebû-Hanîfe'nin Tasviri ve İlgili Meseleler*" (Çeviren: Muzaffer Tan), (Sönmez Kutlu'nun *Mâtürîdîlik* kitabı içerisinde), s. 59-87; Bir heyet tarafından hazırlanan *İslam'da Mezhepler ve İnanç Yolları Ansiklopedisi*, Güneş (Gazetesi'nin armağanı), tarihsiz, s. 57, Gassâniyye maddesi.

21) Krş. el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 3.

22) el-Mu'minûn (23), 53.

23) el-İsrâ (17), 84.

24) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 4-5.

25) Pazarlı, *Sosyoloji*, s. 5, 57, 84.

doğrusunun hangisi olduğu, yoruma açık bulunmaktadır. Yorumlar en doğru biçimi bulmak için yarışır. Yorumların kabul görmesindeki başarı olasılığı, yorumcuların, ortaya koydukları iddiaların, pozitif gerçeklere yakınlık derecelerini akıl prensipleri ile ortaya koymadaki başarılarıyla doğru orantılıdır. İşte bu noktada *İslâm'ın tek gerçek din* olması gerektiğini söyleyen İslâm bilginlerinin anonim görüşünü kısaca "insan toplulukları dinsiz olamaz" şeklinde özetleyen Mâtürîdî, konunun iç dinamikleri ile ilgili olarak şu açıklamaları getirmektedir: "İnsanlar arasındaki tartışma konularının birisinin de din olduğu ortadadır. Ancak bir numaralı başlıkta belirtildiği üzere, insanların bu anlaşmazlık yanında, iki konuda, bilinçsizce, görüş birliği yaptıkları da inkâr olunamaz. Bunlardan biri, anlaşmazlığa düşen taraflardan her birinin *en haklı ve isabetli olanın kendisi olduğunu* savunmadaki ittifakı; öbürü ise *gönüllerinin ve kelimelerinin/sözlerinin birlik yapmasını sağlayacak bir sistemi kendisine gösterecek niteliğe sahip ve kendisine sığınacak olan bir hakemin bulunduğu* konusundaki ittifakıdır. Her bozukluğun kökünde, her can ve mal kaybının başında çekişmeye sebep olan anlaşmazlığın yattığı bilinmektedir. Bozukluk, can ve mal kayıplarının sürüp gitmesi akıllarca çirkin karşılanır. Şu halde akıllar; *toplulukların kendilerini barışa ve dirliğe götürecektir bilgileri öğrettiğine inandıkları yardımcı bir hakeme ihtiyaçları bulunduğu sonucuna varmaktadır. İnsanları barış ve dirliğe götürecektir ilkeleri en iyi bilen, o insanları ve diğer bütün varlıkları Yaratıcı'nın olduğu* da tartışılmaz. Yaratıcı'nın bu ilkelerini krallar ve filozoflar değil, peygamberler öğretir. Şu halde, insanlık aklen peygamberlere muhtaçtır²⁶. Şimdi bütün mesele, peygamberleri peygamber olmayandan ve sahtekârlardan ayırmadır. Bunda da ayırıcı ölçü; şüphesiz, peygamberlerin gösterdikleri olağanüstü belgeleri sıradan/olağan durumlarla ve sahtekârların göz yanıltıcı yaldızlamalarıyla karıştırmamada yatar. Hak ile batılı/gerçek ile sahteyi ayırma, hem sözü geçen olay veya durumları görenlerin, hem de bu olayları görenlerin haberlerini duyanların görevidir. Bu görevi yerine getirmede öncelikli bilgi araçları, sağlam duyu organları ve onların bağlı bulunduğu akl-i selîmdir"²⁷.

Mâtürîdî bu açıklamalarıyla toplulukların dinsiz olamayacağını ortaya koymakta ve dini öğrenmenin, biri nakil, öbürü akıl olmak üzere iki yolu bulunduğuna dikkat çekmektedir.

3. Halk Dinden Ayrı Kalamayacağı Gibi Devletsiz de Olamaz

Din ile devletin birbiriyle olan ilişkisinin bir sebebi de halkın moral değerleri için dine, varlığı korumak için de devlete gerek duyması yönündendir. Felsefi antropoloji, devleti insanın varlık koşulu olarak görüyor ve devlet kurmayı da insan olmanın bir özelliği olarak gösteriyor²⁸. Bu görüşe paralel olarak, Mâtürîdî de el-Bakara, ayet 246'nın tevilinde şöyle demektedir: "Bu ayet gösteriyor ki, Ben-i İsrâîl peygamberlerinden her biri, kavminin ileri gelenleri ve reisleriyle istişarede bulunur, işlerin yönetimini aşağı tabakadan olanlara değil, bunlara havale ederlerdi. Yine bu ayetin gösterdiğine göre, savaş

26) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 182.

27) Krş. el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 6,7,9,180 vd.

28) Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İst.-1983, s. 288.

yönetme görevini peygamberler değil krallar üstlenirdi; ancak din ve Âhiretle ilgili konuda krallar peygamberlerin yönetimine başvururlardı"²⁹. Görüldüğü gibi Mâtürîdî, dinin de devletin de gerekli ve birbirinden ayrı iki sosyal kurum olduğu, ancak bunların birbiriyle dostluk ve iş bölümü ilişkisi içerisinde bulunması gerektiği sonucuna ulaşıyor.

4. Din ile Devlet Epistemolojik Yönden de Birbiriyle İlgilidir

İslam kelâmcıları kelâm epistemolojisini oluştururken, felsefeden de yararlanarak, sağlam ve kapsamlı ilkeler ve metodlar ortaya koymuşlardır. İstisnasız bütün kelâmcıların kabul ettiği ve Mâtürîdî ekolüne bağlı kelâmcıların formülleştirdiği bu kelâm epistemolojisinin benimsediği ilkeler ikidir. Birincisi, bütün fizik varlıkları ifade etmek üzere, âlemin varlığının gerçek olduğunu, ikincisi de gerçekten var olan âlemin gerçek/objektif bilgisinin elde edilebileceğini kabul etmektir. Bu gerçek bilgiyi elde etmek için, kelâmcıların kabul ettikleri metodlar ise bilgiye üç yoldan ulaşılabileceğidir. Bu yollardan birincisi, sağlam/kusursuz duyu organlarıdır ki, bunların alanı fizik çevredir. İkincisi, doğru haber/sem'/nakildir ki, bunun alanı fizik, metafizik ve dindir; üçüncüsü, her iki bilgi vasıtasını yöneten, dolayısıyla bütün alanlarla ilgilenen aklıdır. Böylece kelâmcılar, epistemolojilerinde dogmatikleri esas alarak onlara 'hak ehli' demişler; dogmatiklerin dışında kalanları da felsefeden alarak Arapçalaştırdıkları bir kelime olan sūfistaiyye (sofistler) adı ile anmışlardır. Kelâmcıların epistemolojik metodu fennî ve sosyal ilimlerin epistemolojik metodlarını kapsayacak zenginliktedir. Bazen bize bilgi kazandıran bu üç sebep kısaca akıl ve nakil'/sem' şeklinde de anlatılmaktadır. İşte Mâtürîdî din ile devlet arasındaki ilişkiden söz ederken, dogmatik filozofların hatta sofistlerin, sanatçıların, sanayicilerin ve nihayet bütün bu sınıfları barındıran devleti yönetenlerin dinin asıl bilgi kaynağı olan nakilden/sem'den tamamen ilgisiz kalamayacağını belirtmek üzere şunları söylemektedir: "Nakil/sem'i (Peygamberden doğrudan veya dolaylı olarak işitme); insanlığın güvendiği, gidilecek yol diye başkalarını çağırdığı ve intihal etmekten, yani, olduğu gibi aktarmaktan boş kalamadığı bir bilgi kaynağıdır. Varlıkların gerçek olduğunu kabul eden hak ehline (dogmatiklere) ilâveten, varlıkların gerçekliğinden şüphe eden ve bu gerçekliği bilmezlikten gelen sofistler dahi dinin kaynağı olan Peygamberden işitmeyi, tâkip edilecek yol olarak alanlara bir şekilde katılmaktan kendilerini alamamışlardır. Yeryüzü hükümdarlarının siyaseti de bu yolda yürümüştür. O hükümdarlardan her biri, işlerini düzene koymak ve yönettikleri toplulukların gönüllerini uzlaştırmak ihtiyacını duydukça başvurmayı gelenek haline getirdikleri çare, hep bu semavi kaynağın desteğine müracaat olmuştur. Hâsılı, Peygamberlik iddiasında olanların işi, Allah'ın gönderdiği melekten işitmeye dayandığı gibi, hekim (filozof, tabip, fizikçi, kimyacı) olduklarını iddia edenler, sınaat (sanat/zanaat/sanayi) türlerini yönetenler de işlerini peygamberlerden işitmeye dayandırmışlardır"³⁰.

Bâzen devletin yıkılma veya bölünme tehlikesiyle karşılaştığı ve bundan, doğrudan dine sığınması veya vatandaşlar üzerinde etkili din adamlarının yardımına mazhar olma-

29) el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 207.

30) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 4.

sı sayesinde kurtulduğu da olmuştur³¹. Bâzen de aynı yola başvurularak yeni devlet kurulmuştur. Ancak din siyaset ilişkisinin negatif olması da mümkündür.

Mâtürîdî'nin yukarıda naklettiğimiz ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, din ve devlet hem akla hem de nakle dayanmakla birlikte, din daha çok nakle, devlet ise daha çok akla dayanır. Ayrıca belirtmeliyiz ki, devletin yararlandığı nakil kaynakları yalnız peygamberler değildir; devlet ilim ve siyaset adamlarından, filozoflardan da nakillerde bulunur. Meselâ günümüzde genellikle dünya milletlerinin en ideal, en akılcı devlet modeli olarak benimsedikleri demokrasi, Platon'un ve diğer bir takım filozofların devlet görüşünden önemli oranlarda yararlanmıştı. Şu halde din ile devlet arasındaki bilgi kaynakları yönünden olan ilişki, onların farklı iki kurum olmasını ve bilgi kaynaklarından yararlanırken farklı yollar izlemesini engellemez. Mesela, kelâmcılara ve hukukçulara göre dinî konularda akıl, hüküm koyucu olmaktan çok, nakli olduğu gibi anlama aracıdır. Aracın amaca kolaylıkla ve zaman kaybetmeden ulaşabilmesi için elverişli yol ve ışık lâzımdır. Bu yol ve ışık nakildir. İşte yoruma kapalı konularda dini tanımanın iki yolundan birincisinin nakil, ikincisinin akıl olması bu şekilde anlaşılmalıdır. Yine kelâmcılara ve hukukçulara göre, yoruma açık konularda da akılla varılan sonuçların dinin genel açık ilkeleriyle çelişmemesi gerekir. Mâtürîdî'ye göre, dinî bilginin iki önemli özelliği vardır.

a) *Din konusundaki bilginin peygamberden ve kesin delili olanlardan başkalarını taklit etme yolu ile elde edilmiş olmamalıdır; dolayısıyla dinî bilgi konusunda bu iki kesimden başkasını taklit etmek geçerli bir mâzeret değildir.* Bütün olumsuzlukların ve kısır çekişmelerin temelinde akılı gereğince kullanmamak yatar. Dinin de dünyanın da gerçek taşıyıcısı akıldır. Gerçek akıl bir araç, gerçek din/İslâm bu aracın gidiş yolunun ve hedefinin kılavuzu ve ışığı gibidir. Gerçek akıl vehimden, vesveseden, asılsız kuruntulardan, biyolojik motiflerin tasallutundan, sosyal ve fizik çevre faktörlerinden, kısaca bütün yan etkilerden kurtulmuş olarak yargıya varma yetisidir. Dünyada bu özelliklere sahip bir aklın bulunmadığı, tam tersine her an yanılabilecek özellikte birçok akılların bulunduğu ortadadır. Öyleyse akılı sürekli olarak kontrol edecek bir sisteme gerek vardır. Bu sistem aklın zaaf ve eksikliklerinden beri olmalıdır³². Değilse, ya yanlışlar zinciri sonsuza dek sürer veya kısır döngüye düşülür. Bu ise pratikte kriz, anarşi ve yıkımadır ki her üçü de Allah'ın varlıkları yaratış hikmetine aykırıdır; çünkü buna göre, meselâ altı milyar fikir tartışmaya açılırsa, insanlık altı milyar yıl geçer de yine yerinde sayar ve sonunda en vahşi canlılardan da geri bir duruma düşer. Mâtürîdî'ye göre aklın yeterli olmaması durumunda krizden, anarşiden ve yıkılmadan kurtulmanın çaresi; kendisinin hekim ve her şeyi hikmete, yani kendisine özgü pür akıl kanununa göre yaratıp yönettiğini ilan eden Allah'ın dini olan İslâm'ın son kitabı Kur'an'ın hakem kabul edilmesidir. Kur'an'ın doğruluğuna, onu tebliğ eden Hz. Muhammed'in olağanüstü kişiliği ve davranışları üzerinde aydınlanmış akılların yürüttüğü tecrübeler ve insaflı fikirler tanık olmuşlardır. Bu tanıklıkla doğruluğu sabit olan Kur'an da akl-i selîmin şehadetini pekiştirdi.

31) Krş. Macit, Nadim, *Din-Siyaset İlişkisinin Teolojik Yorumu*, Ankara, 2000, s. 11 vd.

32) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 182 vd.

rerek ortaya, inkârı gayr-ı kâbil bir kaziye çıkmıştır. Hz. Muhammed'in haber verdiği ve doğruluğu, onu görenlerin realite ile örtüşen şahadetiyle kesin olarak ortaya çıkmış bulunan Kur'an'ı; kendilerine ulaşan mütevatir haberle öğrenen sonraki nesiller de hem bu sahih nakil hem de bunun üzerinde akıl yürütme yoluyla Peygamber'e tanık olmuş gibi tasdik ederler. Böylece dolaylı ve dolaysız şahadete dayalı doğrudan tasdikle sabit olmuş bu mukaddes emaneti aynı minval üzere nesilden nesile iletmeye devam ederler. Bu da gösteriyor ki Müslümanların Kur'an'a ve Peygambere inanmaları kuru bir taklidin sonucu değildir; başka bir ifade ile peygamberliği, mucizeleri üzerinde yapılmış aklî istidlâllerle sabit olmuş Hz. Muhammed'in nübüvvet zamanı dilimine girenlerin ona uymaları kuru bir taklit sayılmamaktadır; çünkü onun hüccet ve burhanı (kesin kanıtı), insaf sahiplerini, haklı olduğunu kabule zorlamaktadır. Mûcize ile sabit olmuş gerçek mutlak olup, yine mûcize ile sabit olmuş herhangi bir zıddı ile çelişmesi söz konusu değildir. Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerin davet zaman dilimlerine girenler için de durum aynıdır. Taklit, hem akla hem de nakle veya yalnız bunlardan birine dayanmadan kabul etme veya uygulama olduğundan taklit edilenlerin mutlak haklılığını göstermez; her bir taklit hakikat olma iddiası taşıyan zıt veya çelişik çok sayıda sonuçlara götürebilir, o nedenle mukallitler inanış ve davranışlarının yanlış çıkması durumunda mâzur sayılmazlar³³.

b) Dinî bilginin ikinci özelliği onun hikmete aykırı olmamasıdır. Mesela Akıl, şu âlemin yok olmak için yaratılmış olmasını hikmete aykırı bulmaktadır. Âlemin yok olmak için yaratılmış olması hikmete uygun değildir. Akıl sahibi birinin fiilinin hikmet yolunun dışına çıkması hoş karşılanmaz. Aklın kendisi de âlemin bir parçasıdır. Şu halde, parçalarından biri akıl olan şu âlemin hikmetten başka bir temel üzerine kurulmuş veya boş yere yaratılmış olması düşünülemez. Gerçekliği ortaya çıkmış olan bu durum, âlemin yaratılışının yok olması için değil, mümkün olduğu kadar yaşaması için olduğunu gösterir³⁴.

Mâtürîdî'den naklettiğimiz yukarıdaki açıklamalardan iki sonuç çıkmaktadır. Bunların birincisi, ölüm ve kıyametin yok olma değil; tam tersine, sonsuz yaşayışa geçmek üzere, eskiyip çürüdükleri için, molekül ve atomlarından oluşan yapılarını koruyamayan organik ve inorganik varlıkların, çürümelerine bir daha fırsat vermeyecek biçimde madde ve enerjilerinin sürekli olarak ikmal edilme, yenilenip yaşatılma ameliyesi olduklarıdır. İkinci sonuç ise, İslâm'ın miskinliği ve yok olmayı esas alan Budizm gibi doktrinlerle özdeşleştirilemeyeceğini vurgulamasıdır; zira Budh'a(M.Ö. 563-483)'ya göre bütün varlık bir hiçtir. Kurtuluş bu hiçliği kabul etme(nihilizm)dedir³⁵.

5. Din De Devlet De Hayat Şartlarını Düzenlemeyi Amaç Edinirler

İlâhî hikmetin, kâinatı ve özellikle insanları yaşatmaya yönelik olması, yaşama sebebi olan nesnelerin yaratılmasını ve bunların âdil bir şekilde kullanılmasını öğütleyen

33) Krş. el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 3-4, 168, 182.

34) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 4-5.

35) Heyet, *Felsefeye Giriş*, Ankara, s. 29.

bir dinin konulmasını da hikmetin bir sonucu durumuna getirmiştir. İnsanların arzu ve istekleri farklı ve tabiatları zıt olabileceğinden, Allah'ın bir lütfu olan "Peygamber Gönderme"si olmadan, kendiliklerinden birliğe ulaşamadıkları gibi, akıllar da meselâ ibâdetlerin nitelik ve niceliklerini belirleme gibi bir takım konularda yetersiz veya tabiatlarının etkisinde kalabilmekte, bu yüzden anlayış farklılıkları gösterebilmektedir. Bu farklılık öfkeleşmeye, tepeleşmeye ve sonuçta bozguna ve insanların birbirini yok etmeye kalkışmasına yol açabilir. Öbür yandan âlemin yaratılış hikmeti olan canlıların ve özellikle insanların yaşayışlarını sürdürebilmeleri için, değişik gıda maddelerine ihtiyaçları vardır. Gıda maddelerinin ise bir kısmı zararlı ve hatta zehirli olabilir³⁶ (Nitekim Hz. Adem'e ve eşine Cennetin belli bir ağaçtan başka bütün bitki ve meyvelerinden yemelelerinin emredilmesine rağmen, onların yasaklanmış ağaçtan yemeleri sonucu fizikî zarara uğradıklarını bildiren ayetler³⁷ bunu göstermektedir). Eğer gıda maddelerinden yararlı veya zararlı olanların belirlenmesi tecrübeye bırakılmış olsaydı, insanların çok az sayıda olduğu ilk zamanlarda bu tecrübelerin, insan soyunun daha başında tükenmesine yol açması veya hastalanma riskini beraberinde taşıması söz konusu olurdu. Yine sağlıklı yaşamak için hastalıklardan ve insan soyunun sürebilmesi için yırtıcı canavarlardan korunmaya, ekip biçmeye, yemek hazırlamaya, bütün bunlar için de bir takım araçlara gerek vardı. Aklın tek başına bulabileceği şeyler varsa da bu, yorulmaya ve işlerin aksamasına yol açarak zaman kaybına sebep olabildi.

İşte insanların bunlar gibi zorunlu gereksinimlerini kolayca ve en kısa yoldan karşılamaları için, Allah onların arasındakilerden bir kısım kişileri Peygamber olarak seçmeyi, aklı da onların, yani peygamberlerin duyuracaklarını anlamaya ve ayrıntılı olarak dururmadıkları, ancak insanlık için yararlı olanları konusunda fikir yürütüp üretim yapmaya ve kalkınmaya bir vasıta kılmayı hikmetine uygun görmüştür³⁸.

6. Din Devletsiz Korunamaz

Din devletsiz olamaz; çünkü dinin maddeten korunması devlet gücünün bulunmasına bağlıdır. Dinin dirlik ve düzeni, ancak dünyanın dirlik ve düzen içerisinde olmasıyla gerçekleşebilir; zira dünya, onu Âhiret'i kazanmaya bir araç olarak algılayıp değerlendirenler için Âhiret'in tarlası; fakat dünyayı araç değil de amaç edinenler hakkında o, dünyanın/kendi kendisinin tarlasıdır. Demek ki, dünya hangi taraf için olursa olsun bir ürün yetiştirme, gelişme ve kalkınma yeridir. "O, sizi yerden inşa etti ve sizi yeryüzünde binalar yapmak ve medeniyetler kurmakla görevlendirdi"³⁹ mealindeki ayet de insanların görevleri arasında dünyanın ıslahının da bulunduğunu gösteriyor⁴⁰. Dünyanın düzeni iyi işleri yapmakla sağlanır. İyi işleri yapmak da onların neler olduğunu ve nasıl yapılaca-

36) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 5.

37) el-Bakara (2), 35-36; el-Âraf (7), 19-23; Tâhâ (20), 118-121, vb.

38) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 5, 179, vd.

39) Hûd (11), 61.

40) Krş. Er-Rağîbel İsfehânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed, *Tafsilatünneş'eteyn*, Beyrut, 1408/1988, s. 64.

ğını bilmekle olur. İyi işler, önem sırasına göre sanatlar ve mesleklerin kendileri, iyi işleri yapmasını bilmek de sanat ve mesleklerin araç ve gereçlerini bilmek, iyi işleri yapmak ise teorik bilgileri pratiğe geçirmektir.

Dünya ve Âhiretle ilgili işleri yapabilmek için gerekli olan temel sanatlar ziraat, dokuma, inşaat ve siyaset olmak üzere dördttür. Diğer sanatlar bunların tamamlayıcılarıdır. Siyaset, diğer sanat ve meslek sahiplerini ve bütün vatandaşları barış ve güven içerisinde yaşatma ve yönetme sanatı olması dolayısıyla zor, ancak şerefli bir sanattır⁴¹. Siyasetin kanunlarını bilen ve öğreten ve dolayısıyla hem devlete hem de halka dünya ve din konularında doğruyu gösterenler hukukçulardır; o nedenle hukukçular siyasetçilerden öncedir. Din işleri dünyasız yerine getirilemez. Dinin de devletin de ayakta kalması ekonomik güce sahip olmakla mümkündür. Bu itibarla devlet ve din ikiz kardeşler gibidir. Din, devlet binasının metafizik temeli, devlet de dinin koruyucusudur. Temelsiz bir bina yıkılmaya, koruyucusuz değer de kaybolmaya mahkûmdur⁴².

Devletin, yurttaşlarının dinlerini koruma yükümlülüğünü, dinleri resmîyetten çıkaran, yani politikasını hiçbir dine bağlı olmamak ilkesi üzerine kuran modern demokratik lâik devletler de ilke bazında kabul etmiş, anayasa ve yasalarında bununla ilgili mevzuata yer vermişlerdir.

7. Devletsiz ve Din Olmadan Medeniyet Kurulamaz

Dinin anlamı içerisinde insanın sorumluluk bilincine kavuşarak medenîleşmesi/ahlâkın temeli olan özgür ve anlamlı eylemle medeniyet kurması da vardır. Bu yönüyle din medenîleşme ve sosyalleşmedir⁴³.

İnsanların medeniyette ilerlemelerine temel oluşturan sebeplerin en önemlilerinden birisi din, birisi de devlettir⁴⁴. Fransa lâikliğin doğuş yeri olarak bilinir. Bununla birlikte Fransız tarihçileri, düşünür ve yazarları Fransız devletini kuran ilk kralları Clovis'in Hristiyanlığı kabul edişi ve Reism şehrinde papaz Remy tarafından vaftiz edilmesinin bininci yıl dönümü olduğunu iddia ettikleri 1996 yılını büyük törenlerle kutladılar. Bu münasebetle düşünürlerden Jean Favier "... Bunun içindir ki, o zamanki tek din Hristiyanlığı kabul eden Kral Clovis'in, bugünkü Fransız milletini, devletini, medeniyetini kuran hükümdardır" diyor. Roger Garaudy de şunu ekliyor: "Bir halkın millet ve hakiki devlet olabilmesi için, büyük bir dine inanması ve o dinin şartları içinde yaşaması gerekir. Çinliler, Türkler ve Avrupalılar bu sosyolojik kanunun canlı örnekleridir. Millet in ebediliği, dinin azametini, devlet ve millet tarafından benimsenmesine bağlıdır."⁴⁵

41) Krş. el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 190, bkz.; el-Gazali, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulûmiddîn*, el-Kahire, 1387/1967, I, s. 23.

42) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 29; Krş. el-Kazvinî, Zekerîyya b Muhammed, *Müfidu'l-Ulûm*, Beyrut, 1405-1985 (Muhammed Abdulkadir Atâ tahkiki), s. 314.

43) Macit, Nadim, age. s. 18.

44) Krş. el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 179 vd.; Ahmed Refik, *Tarih-i Umumi*, İst., 1328, I, s. 41.

45) Bardakçı, İlhan, "'Din Olmasa Devlet Olmaz' Belgesi", *Zaman Gazetesi*, s. 2. (5.5.1996)

8. Din ve Devlet Birbirine Karışmadan, Dünya İşleri İle İlgili Konularda Birbirine Yardımcı Olabilirler

Laik devlet düzeninde din ve devlet işlerinin ayrı olması, bu iki kurumun hiçbir ortak paydalarının olmamasını gerektirmez. Bilindiği gibi, laik devlet düzeninde din ve devlet işleri ayrıdır; devlet işlerini dine göre ayarlamak suç kabul edilmektedir. Acaba devletin, dini dikkate almayarak kendi ölçülerine göre koyduğu kanunlardan biri din ile örtüşüyorsa bu, *laikliği ihlâl* anlamına gelir mi? Yanıt, kuşkusuz ki “hayır” şeklinde olmalıdır. Bu durumda iki taraf arasında, hiçbirinin ilkeleri ihlâl edilmeden, kendiliğinden bir birlik gerçekleşmiş olur.

Laiklik, ülke ihtiyaçlarını rasyonel ve pozitif bir biçimde karşılama ise de, her noktada dine ilgisiz kalamaz; çünkü vahiy karşısında haddini bilen/alanını aşmayan gerçek akıl (vardığı sonuçları nakille kontrol etmeyi ilke kabul eden ve yan etkilerle bozulmayan anonim akıl) ile gerçek din çatışmaz⁴⁶. Bir de Türkiye gibi ülkelerde, devletin, halkın reaksiyonu yanında devlete olan güven ve bağlılığının sarsılma tehlikesini de göz ardı etmemesi gereken önemli bir husustur. Atatürk “*Şer’ (şeriat) demek, kanun demektir. ‘ahkâm-ı şer’iyye’ demek ‘ahkâm-ı kanuniyye’ demekten başka bir şey değildir*”⁴⁷ derken, Türkiye Cumhuriyetinin kanun demek olan şeriatı kaldırmadığını, sadece kanun yapma yetkisini Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne devrettiğini söylemek istemektedir. Bu ilginç söylemin hatırlattığı gerçek; laik olsun veya olmasın, güçlü olmak isteyen bir devletin rasyonel fizik güç yanında, metafizik bir destek sağlama veya kendisini bir yönden bu metafizik misyon yerine koyma gereksiniminden kurtulamayacağıdır; yani “Devletin dinin kontrolünden bağımsız olarak kanun yapması ve devleti ilgilendiren işler ile dine koruyucu olmak dışında karışmaması” demek olan laiklikle yetinilmemekte, sekülerizme, yani dinin dünyevileştirilmesine, başka bir ifade ile, dinden bağımsız dünya kanunlarının, örf ve adetlerinin dinin yerine konulmasına ve bu suretle dine olan vicdanî ihtiyacın tatminine de gerek duyulmaktadır. Bu da devleti dinin yerine koyarak mukadderleştirme isteğinden başka bir şey değildir. Biz burada bunun eleştirisini yapmakla meşgul olmayacağız. Bundan söz etmemizin sebebi, din devre dışı bırakılırken, onun yerine, farklı adlar altındaki veya adı konmamış bir sistemden ayrı kalınmadığını, bunun da devletin dinin kendisinden kopsa bile, onun yerine bir şeyi koyma ve onu din diye lanse etme ihtiyacından kurtulamadığı anlamına geldiğini belirtmektir.

Diğer yandan laik devletlerde kanunlar konurken millî örf ve adetler az çok dikkate alınmaktadır. Uzun yıllar bir dine bağlı kalarak yaşamış milletlerin örf ve adetleri oluşurken bu örf ve adetlerin dinden de etkilenmeleri sosyal ve tarihî bir gerçekliktir. Dolayısıyla laik devlet kanunlarının bazen bilinçsiz olarak dinden etkilenmesi veya ona paralellik göstermesi söz konusudur.

İşte Mâtüridî “*Realitelerin din ve dünyaca bir şekilde Peygamberliğe ihtiyacı gerekli kılması, akli, Peygamberlik ilkesinin hak olduğuna hükmetmek zorunda bırakmıştır.*

46) Krş. İbn Teymiyye, *Muvafakatu Sahîhi'l-Menkul li-Sarihi'l-Mâkul*, Beyrut, 1405/1985, I, 77.

47) Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1927, s. 345.

(...) Şu halde dünya işlerinin ayakta durması, (dürüst bir şekilde yürütülmesi) dinin ayakta durmasındadır"⁴⁸ sözleriyle bu gerçeğe parmak basmak istemiştir.

II. DİN-DEVLET ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN DÜZENLİ OLARAK SÜRMEŞİ İÇİN MÂTÜRİDÎ'NİN YAPTIĞI BAZI TAVSİYELER

1. Din-Devlet Arasındaki İlişkiye Ulaşabilmek İçin Yaratılmışlardaki Hikmeti Araştırmak Gerekir

Kur'an-ı Kerim'de göklerin ve yerin, canlıların ve özellikle insanın yaratılışı konusunda fikirler yürütmeyi ve bunlardan yararlı sonuçlar çıkarmayı emredilmektedir⁴⁹. Buna göre, yaratılmışlardaki hikmeti bilmeğe çalışmak gerekir⁵⁰. Hikmet gerçek bilgi demektir. Böyle bir bilgi maddi (fizik) veya manevî (metafizik) olabilir. Fizik bilgi deney yoluyla elde edilen bilgidir. Bu sebeple eskiler genellikle fizik ilmini anlatmak üzere "*hikmet-i tabîyye*" deyimini kullanmışlardır. Bazen bu isim en başta kimya olmak üzere, kozmoloji, jeoloji ve Astronomi gibi diğer pozitif ilimleri içeren kitapların adı olarak kullanılmıştır⁵¹. Metafizik bilgiye ise doğrudan değil, Peygamberlerden işitmekle ve bu işitilenlerin doğruluğuna ulaşabilmek için fizik âlem üzerinde yapılmış deneylerden mâkul/mantıkî sonuçlar çıkarmakla ulaşılabilir. Mâtürîdî "yaratılmışlardaki hikmeti bilmek gerekir" sözüyle din-devlet ilişkisinin her iki kurumu ilgilendiren hikmet türlerinin/fizik ve metafizik ilimlerin araştırılıp ortaya konmasıyla belirlenebileceğine işaret etmektedir.

2. Çalışanın Emek ve Amacına Göre Karşılık Vermek İlâhî Hikmet ve Adâletin Gereğidir

"Hikmet, her şeyi yerine koymada isabet, her hak/hisse sahibine hakkını eksiksiz olarak vermektir"⁵² diyen Mâtürîdî, devlet felsefesini, adâlet kavramı ile birleştirdiği hikmet üzerine kurmakta ve şu açıklamaları eklemektedir: Şu halde hikmet, isabet diye yorumlanmaktadır ki bu da her şeyi yerine koymaktır. Adâletin anlamı da budur⁵³. Ancak *hikmet*, *adâlet*ten daha geniş kapsamlıdır; çünkü hikmetin iki türlü icra yolu/iki derecesi vardır. Birincisi *adl*, ikincisi *fazl* ve *ihsan*dır. *Adl* hak edilen karşılığı vermek, *fazl* ve *ihsan* ise hak edilenden fazla iyilik yapmak, iyilikte cömert davranmaktır⁵⁴. Herhangi bir akıl sahibinin yaptığı işin hikmet (*adâlet*) yolundan çıkması, ondan çirkin karşılanır⁵⁵.

48) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 179.

49) Krş. Fussilet (41), 53; el-Gaşiye, (88), 17; el-Bakara, (2), 16; ez-Zariyât (51), 21.

50) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 10

51) Örnek olarak şu isimleri verebiliriz: Hayrullah Efendi, *Mesail-i Hikmet* (Fizik, Kimya ve Kozmoloji Konuları), İstanbul, 1265; Salih Zeki, *Mukaddimât-ı Ulûm-i Tabîyyeden Yeni Hikmet* (burada yalnız Fizik anlamında Kullanılmıştır) ve Kimya, İst. 1332; Ahmed Fahri-Salih Zeki, *Hikmet-i Tabîyye* (Fizik), İst. 1309.

52) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 27.

53) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 97.

54) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 125.

55) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 4.

O halde adâlet ve hikmet, ancak akıl sahibi olan failden beklenebilen bir işlem biçimidir⁵⁶.

Adâlet ve ihsan ilkelerine uygun yaşayan, dinin emrine uymuş olur; dolayısıyla onların dünyada karşılığını alır. Çalışanın, emeğinin karşılığını alması ilâhî adâletin gereğidir. Bu karşılığın dünyalık olanı, dünyada mutlu ve güçlü olarak yaşamaktır. Adâletin Âhirette karşılığının olabilmesi için şartları olduğu takdirde, adâleti Âhirete inanmış olarak da yapmak gerekir. Buna göre, her başarı ve mutluluk İslâm'a uymak sayesinde. İslâm; yalnız bilinçli varlıkların değil, aynı zamanda cansız veya bilinçsiz tabiatın da varlığını ve fonksiyonunu sürdürebilmesi için uymak zorunda olduğu bir tabii sistemdir. Dini inkâr eden de inanmadığı dinin ilkelerine din diye değil de, hayatın ve mutlu olmanın mantikî gereği diye uymakla bunun dünyevî karşılığını alır. Demek ki dinin kevnî (ontik) boyutu, faydalı saydığı davranışın dünyalık ödülünü kazandırmasıdır ki bu geneldir. Dinin ibâdet boyutu ise dünyadaki ödüle ek olarak, Âhiret ödülünü kazandırmasıdır ki bu, faydalı davranışı, imanla ve ibâdet (Allah rızası ve Âhirette mükâfat kazanmak) niyetiyle yapanlara özgüdür. Müslüman olmayan milletlerden çalışkan olanların dünyadaki egemenlik ve mutlulukları İlâhî adâletin bu ontik ödülünün bir sonucu olduğu gibi, çalışmayan Müslümanların dünyada geri kalışı ve yenilgisi de onun sonucudur⁵⁷. Mâtürîdî'nin yukarıdaki ifadelerinden çıkarılabilecek bu sonuçları birçok ayet de göstermektedir⁵⁸. Adâlet ve hikmet ilkeleri üzerinde kurulmuş olan dinin aynı ilkeleri benimseyerek dünya-Âhiret dengesini kurmayı başarmış olan ideal devletle karşılıklı iyi ilişkiler içerisinde olacağı ve halkını mutlak güven ve huzura kavuşturacağı tabiidir.

3. İnsandan Başka Canlılar Sınırlı Olarak İnsanın, İnsan da Allah'ın Yönetimi Altındadır

Kimisine göre bütün âlem, orada imtihan olunan insan için yaratılmıştır; çünkü Allah'ın hikmeti, egemenlik, akılcı davranmanın bir sonucu olarak başarı, mutluluk, akılsız davranmakla da mutsuzluk (sefahat) insanlar sebebiyle ortaya çıkar. Şu halde, bu görüşe göre Allah'ın asıl yaratmak istediği varlık, insanlardır; öbür yaratıklar insanlar için/onların menfaatleri için, insanların öbür yaratıklar sebebiyle imtihan olunmaları, Allah'ın varlığına delalet etmeleri ve insanların emrinde çalışmaları için yaratılmışlardır. İmtihana tâbî bulunan insanlar ise Allah'a ibâdet etmek için, övülecekleri ya da yerilecekleri sonuçlara koşmaları (çünkü insanlar yaptıkları fillerden bir takım sonuçları amaçlamak üzere yaratılmışlardır) bakımından kendileri için yaratılmışlardır (övgü veya yergi gerektiren sonuçlar insanlara yönelik olarak meydana gelir). Şu halde insan, mahlûkatı yönetme kabiliyetine sahiptir⁵⁹. Yöneticilik kabiliyetine malik olarak yaratılan, bu sebeple yönettikleri hakkında aklen en yararlı ve güzel olanı araştırıp uygulamak

56) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 127.

57) Krş. el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 144.

58) Krş. el-İsrâ (17), 18-21, vb.

59) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 98, 104-108.

ve bunun zıddından sakınmakla sınanan canlı, yalnız insandır⁶⁰. Hülâsa insanın, başka canlılardan ayırıcı iki özelliği vardır: 1) Milletleri, memleketleri ve başka canlıları yönetmek/canlı ve cansız varlıkları gücü ile kendi hizmet ve menfaatinde kullanmak⁶¹, ki bu bakımdan insan, âlem kendisi için yaratılmış olan varlıktır⁶²; 2) Yönetmeyi başarıp başaramayacağı ile denenmek/aklıyla en elverişli, en güzel olan yönetim biçimini seçmek ve aksinden sakınmak ile yükümlü tutulmaktadır⁶³.

Mâtürîdî'nin beyanlarından şu sonuçlar çıkarılabilir. Bir ülkede iç barışın güven ve mutluluk içerisinde sürebilmesi için, hürriyet ve mutluluğun sınırsız olmadığı, idâre eden ve edilenlerin meşrû ve mâkul kanunlara uymakla sınırlı bulunduğu, ilke olarak kabul edilmelidir. Tersine davranılırsa, Allah yönetilen *halk* ile yöneten *devleti* birbirinin başına musallat (belâ) ederek aşırılığa düşen tarafı dize getirir.

Devlet, yıkılma tehlikesini bir an bile hatırdan çıkarmamalı, bunun için içte ve dışta âsâyiş ve güveni sağlamanın adil ve mâkul tedbirlerini acilen almalı, dost ve düşmanlarını tanımalı ve ikisini aynı kefeye koymamalıdır. Devletin olaylara doğru teşhis koyması, şaibe altında kalmasına yol açacak davranışlardan kaçınması gerekir.

Makam/mevkî kişiyi yükseltmek için yeterli değildir. Din-devlet diyalogu sürdürülebilirse, her ikisinin bekâsının ve huzurun şartları gerçekleşmiş olur. Bekâ ve huzura lâ-yık olmak için, onların gereğini yapmak lazımdır. Yeryüzü hükümdarlarından birinin rütbe yüksekliği, sırf mekân/makam sebebiyle ise, bu onun kendisine ait bir yücelik değildir⁶⁴.

4. Devletler Tanrı, Yönetilenler Köle Değildir

İdâre eden, kendisini Tanrı, idâre edilen de kendisini kul yerine koymadan, her biri görev ve sorumluluk bilincinde olarak davranmak zorundadır. Kendi kendisini onaramayacak, inşa edemeyecek, koruyamayacak veya özünü dönüştürerek arıtamayacak durumda olan; kendisi dışında bir yöneticiye muhtaç demektir⁶⁵. Şu halde devletler Tanrı değildir, dolayısıyla kendilerinden güçlü olan Tanrıya karşı sorumludurlar. Birbirinden nefret eden zıt tabiatları dengeli bir biçimde bir arada tutmak, onların üstünde ezici bir kuvvetin bulunmasını gerektirir⁶⁶. Fakat karşıtları/çelişikleri uzlaşık olarak bir arada tutabilmenin başka bir takım şartları daha vardır ki başlıcaları şunlardır: a) Akılcı davranmak (hikmet); b) Bu işin yollarını bilmek ve plânlamak (ilim). c) Yumuşak muamele etmek (lütuf); d) Sahip olunan karşı konmaz gücü gereğinde kullanmakta tereddüt etmemek⁶⁷; bi-

60) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 10.

61) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 12.

62) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 22.

63) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 10.

64) Krş. el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 105.

65) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 15.

66) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 18, 61, 130.

67) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 23, 261.

raz farklı bir ifade ile, zıt şeyleri dengeli ve görevlerini yapacak şekilde bir arada tutmanın bilgi, güç ve becerisini taşımak(tedbir)tır⁶⁸.

Dünya milletlerinin ihtiyaçları hep bir yerden değil, ancak dünyanın çeşitli yerlerinden karşılanabileceği gibi, bu milletlerin yaşayışları da türlü kazançlara bağlıdır⁶⁹. Bu iki durum, beşerin mutlak güce sahip olamayacağını, yani aczini ortaya koyan hususlardandır.

Tabiatın kendisi de dâhil, her şeyin ve herkesin eninde sonunda boyun eğdiği bir yönetim düzeni vardır. Kâinata benzeri ve zıddı bulunmayan, mecburi durumlara ve değişmelere mâruz kalmayan bir varlık yoktur. Bütün bunlardan bağımsız olan varlık, kâinat kapsamına girmeyen, ancak kâinatı yaratıp doğrudan veya dolaylı olarak yöneten Allah'tır⁷⁰.

Mâtürîdî'nin görüşü, "hükümdarların iktidarlarını Tanrı'dan aldığı" tezini redde yöneliktir. Aşırılığa düşen ve muhtemelen kilisenin cezalandırmasından korkan bazı mezhepler dışındaki bütün Hristiyan mezhepleri, aynı şekilde aşırılığa kaçan Şia dışındaki bütün İslâm mezhepleri aynı görüştedir⁷¹. William of O'ckham (1280-1349)'dan itibaren Batılı aydınlar da aynı görüşü paylaşmaya başlamışlardır⁷².

5. Hiçbir Devlet Dünyanın Tek Hâkimi Olamamıştır

Devletin üniter yapısı muhaliflerini âdil olarak etkisiz kılma gücüne sahip olmasından geçer. Siyasi liderler arasında mütad olan; her birinin, hâkimiyetin, güçlúde kalmasını sağlamak üzere, rakiplerini olanca gücünü kullanarak ezmek, rakibi hükmünü infaz etmekten ve egemenliğini ortaya koymaktan alıkoymaktır⁷³. Ancak hiçbir devlet bu güne kadar dünyanın tek hâkimi olamamış ve sonunda rakibi/rakipleri ile barışmak zorunda kalmıştır. Rakiple barış, tarafların aciz olduğunu ve sonlarının ne olacağını şimdiden bilemeyeceklerini gösterir. Egemenliğin yalnız kendi elinde bulunmasını isteyen taraf, rakiplerini etkisiz hale getirebildiği oranda başarılıdır⁷⁴. Ancak mümkün olduğu kadar birlik, kuvvet ve kalkınma; bölünme de yıkılma sebebidir. Birlik pekiştirir, güçlendirir ve büyütür. Bunun kanıtı, dağılmanın/bölünüp parçalanmanın yıkılma ile sonuçlanmasıdır⁷⁵. Var olmak için kuvvetli olmak yetmez; bu kuvveti kullanmak, yani iş yapmak lâzımdır⁷⁶. Canlıların ve özellikle insanın her organı kendi alanına giren menfaatleri sağlamak ve zararları savmak için yaratılmıştır; o yüzen organlardan hiçbirinin, uğruna ya-

68) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 12, 15, 18, 21, 22, 23, 32.

69) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 22.

70) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 23, 24.

71) Krş. et-Taftazani, *Şerhu'l-Makasid*, II, 273.

72) Krş. Uluatan, Burhan, *İktisadi Doktrinler Tarihi*, İst, 1978, s. 2008; H. Armaoğlu, Fahir, *Siyasi Tarih*, (1789-1960), (3. Baskı), Ankara, 1975, s. 3, vd.

73) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 20.

74) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 21.

75) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 12, 162.

76) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 13.

ratıldığı menfaatleri elde etmek için çalıştırılması ihmal edilmemeli, menfaatlerini elde etmekten menedilememelidir. Bu itibarla, menfaat ve mazarratları bilme vasıtası olan akıl, onun yaratılış hikmeti olan fikir yürütmesinin ihmal edilmemesine daha layıktır⁷⁷.

Mâtürîdî yukarıdaki açıklamalarıyla, bugünün terminolojisi ile, ilim adamı, işçi, iş-veren ve devlet kesimleri arasında karşılıklı güvene ve desteğe, karma ekonominin milli kalkınmadaki önemine ve kabiliyetin heder edilmemesi gerektiğine, ayrıca kâr ve zarar belirleyebilmek için sürekli akılcı davranmaya işaret etmiş sayılabilir; çünkü meşhur darb-ı meseldir, işletilen demir pas tutmaz, işletilen organ körelmez. İşte aynen bunun gibi düşünen ve üreten beyin gücüne sahip fertlerden oluşan devletler de gerilemez. Elverir ki bu çıkar yöneticiler tarafından teşvik edilip desteklensin ve ödüllendirilsin.

6. Kanunlara Uyuma Devlet ve Millet Varlık Sebebidir

Mükellefiyetin kaldırılması hayatın ortadan kalkmasına yol açar; çünkü yaşamamanın şartı olan çalışmak ve bazı kurallara uymak olmazsa yaratılışın amacı yokluğa yönelik olur. Oysa bozmaktan başka amacı olmayan yapıcı, hikmet sahibi (akılcı davranan) değil, boş şeylerle uğraşan kişidir. İyi davrananı ödüllendirmek, suç işleyeni cezalandırmak olmazsa kanunlara uymanın yararı, onlara karşı gelmenin zararı ve dolayısıyla kanun koymanın anlamı kalmaz⁷⁸. Vatandaşların, esas almak ve uygulamak zorunda bırakılmadıkları âdil kanun/yaptırım gücü olmadıkça yönetilen bir millet ve memleketten söz edilemez⁷⁹. Fakat devleti yönetenlerin, kendilerine karşı olanlara ve özellikle topluluklarını bölmelerinden ve işlerini karıştırmalarından korktukları kimselere karşı, haksız olsalar da, sert davrandıkları bilinmektedir. Hal böyle iken, diktatör devletlerin yöneticileri halka yaptıkları zulümleri önlemek için Allah tarafından gönderilen peygamberler maddi güçleri olmamasına rağmen, hakkı tebliğ etmekten geri durmamışlar ve başarılı olmuşlardır. Bu sebeptir ki, meselâ Hz. Muhammed, kendisinin maddî gücü zayıf ve yardımcılarının az olmasına mukabil, düşmanlarının çok olduğu bir zamanda gelmesine rağmen, halk toplulukları öbek öbek İslâm dinini kabul etmiş, böylece bu din diğer dinlere üstün duruma gelmiştir⁸⁰. Bu da gösteriyor ki kanunun etki gücü, onu uygulayan devletin gücünden çok, kanunun âdil ve vicdanları tatmin edici olma özelliğinden gelmelidir. Bu sebeple *kanunlar âdil ve barışı sağlayacak nitelikte olmalıdır*.

Anlaşmazlık ve çekişmeler her bozukluğun tohumu, her mal ve can kaybının öncüsüdür. Bunlar ise mantıken çirkin ve istenmeyen şeylerdir. Herkesin kendi anlayışının gerçeğe en isabetli olduğunu söylemesi anarşi sebebidir; çünkü görüşler çelişebilir. Bundan kurtulmak için ortak bir uzlaşma zemini gerekir. Bu da âdil kanunların ve bu kanunları uygulama gücünde olan bir sosyal kurumun bulunmasıyla sağlanabilir⁸¹.

77) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 13, 136.

78) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 100.

79) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 186.

80) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 194.

81) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 182.

Evensel ilkeler konusunda dünya devletleri İslâm'dan yararlanabilir. Haksız menfaat temin eğiliminden tamamen kurtularak mutlak adâleti uygulayan bir devlet yoktur. Adâletin dünya çapında yayılma oranı, dünya devletleri ailesine iştirak edenlerin çok yönlü güçleriyle doğru orantılıdır. Burada en ideal devlet, menfaate ihtiyacı olmadan mutlak adâlet ilkelerini tesis esprisiyle ortaya çıkan devlet olmalıdır. Böyle bir espriyi dillendiren ses, peygamberlerden başkasından işitilmediğine göre, insanlık, din ve dünyaca peygamberlere ihtiyaç duymaktan bağımsız kalamıyor, demektir⁸².

7. Başarının Sırrı, Peşin ve Kolay Olana Değil, Gelecek Vâdeden Zora Talip Olmakta Yatar

Mihnet, aslında kolay olan, ancak sonuç çıkarmak üzere bakıp düşünme açısından bedene zor gelen bir vazifeyi yüklenmektir⁸³. Sonuçlar çıkarmak üzere düşünme ve araştırma yapma zorluğuna kaplanma konusunda insanlar farklıdır; çünkü düşünmenin peşin/hazır bir menfaati yoktur. Düşünmek lezzet ve şehvetlerden alıkoyar. Böylesini taşımak bedene zor gelir. Düşünme konusunda kusurlu davranmada da insanlar farklıdır. Düşüncelerin farklı oluşu, anlaşmazlık/düşmanlık ve cepheleşme sonuçlarını getirebilir. Fikirlerin birbirine uygun sonuçlara ulaşmasında ise dostluk ve barış vardır. Allah zararlı maddeler ile zararlı canlıları, taşıdıkları zararlar sebebiyle düşmanlara; faydalı maddeleri ve canlıları da taşıdıkları yararlar dolayısıyla dostlara örnek olarak yaratmış; böylelikle insanları düşmanlara ve dostlara karşı uygun olan davranış/vaziyet alış biçimlerine alışmaya sevk etmek istemiştir. Bu sayede insanlar özleri bakımından düşmanlarına benzeyen zararlı maddelerle veya canlılarla karşılaştıkları zaman onlara karşı uygulayacakları hazırlık ve korunma tedbirlerini, dostlarına örnek olan madde ve canlılarla karşılaşınca da onlardan nasıl yardım ve yarar sağlayacaklarını bilmeye yöneleceklerdir. Nitekim henüz teklif çağına gelmemiş çocuklara ibâdetlerin emrolunması da onları alıştırmak ve teklif vakti gelince bu ibâdetleri kolayca yapmalarını sağlamak içindir. Ayrıca Allah'ın zararlı maddeleri ve canlıları yaratması, zorbalığın ve diktatörlerin çevrelerindeki koruyucu orduların çokluğuna aldanarak Allah'ın koymuş olduğu sınırlara tecavüz etmelerini durdurma veya azaltma hikmetine de dayanır; çünkü onlar bu korkunç varlıkları (veya felâketleri) görünce, kendi güç ve egemenliklerinin üstünde bunları etkisiz duruma getirecek güçlerin bulunduğunu hatırlayarak hadlerini bilebilirler⁸⁴.

Mâtürîdî, devletin -bugünkü karşılıkları ile ifade edersek- teknolojiye önem vermesi, finansman kaynakları ve teşebbüs gücü sağlaması gerektiğine şu ifadesiyle dikkat çekmektedir: "Bir binanın veya geminin meydana gelmesi için, bunları yapmasını bilen, yapacak güçte olan ve yapan birilerinin bulunması gerekir⁸⁵. Âciz ve câhil olan yönetici/efendi değil, yönetilen köle olmaya lâyıktır"⁸⁶.

82) Krş. el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 180-181.

83) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 108.

84) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 175.

85) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 18, 19.

86) el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 140.

Böylece Mâtürîdî, - yine bugünkü deyiimi ile- sanayileşmenin üç şartına dikkat çekmektedir. Bunlar teknik bilgi (teknoloji), finansman ve müteşebbistir. Kalkınmamış Doğuluların bu üç koşulu, son üç yüz yılda ihmal ettikleri için geri kaldığını, Batıların da tam tersine aynı yüzyıllarda bunlara önem verdikleri için bugünkü egemen duruma geldiğini söylemeye gerek var mı? Bu görev devletin rehberliğinde ve devlet millet işbirliği ile gerçekleşebilir.

8. Anarşi ve Ahlâksızlığın Önlenmesinde Önemli Etken Olan Vicdan, Allah ve Âhîret İnancından Kaynaklanır

İlahî emir ve nehiyleri, helâl ve haramları ve bunlara karşılık olarak yapılmış vâd ve vâdî (cezalandırma ile korkutma), kısaca, *dini* kabul etmeyenler, sadece insanların bu dünyada yaşamasının hikmetini ortaya koyabilmektedirler. Bunu bile bir dereceye kadar yapabilmektedirler⁸⁷.

Mâtürîdî'nin bu sözünden şu sonuçlar çıkarılabilir: dünyada mutlu yaşamak için akılcı davranmak nihaî amaçtır. Sonraki bir hayata (Âhirete) inanmayanlar, onun için bir davranış belirlemeye gerek görmezler. Bununla birlikte onlar yalnız dünyaya yönelik olan bu siyasi hedefi de tam randımanla gerçekleştiremezler; çünkü dünya devletlerinin yaptırımları, devletin güç ve kontrolünün erişebildiği yere kadardır. *Din* ve onun yaratılıştan bir tezahürü olan *vicdanî muhasebe duygusu* körelmiş kişilerin ve hatta bunların ekseriyette olduğu toplulukların, devleti veya dünya kamuoyunu ıskalamayı başardıkça, kendilerinden başka insanların bulunmadığı yerlerde irtikâp edemeyecekleri ahlaksızlık ve hayâle bile kolay gelmeyen cinayetler yoktur. Bunu bir örnekle açıklayalım. Mesela, dine, bu dünyada hiçbir yer vermemek için duyarlılığın doruk noktasında olan bir ateistin en değerli malını çalan veya en çok sevdiği yakını hunharca katledip devletin güvenlik güçlerine yakalanmamayı da başaran bir câninin durumunu düşünelim ve onun işlediği suçun hesabını kimin, ne zaman soracağını araştıralım. Bu ateistin/dinsiz materialistin bu soruya: "*Şu üç günlük dünyada kim kendi çıkarı uğruna neyi yapıbiliyorsa yapsın, yapana da aşk olsun!*" demekten başka bir yanıt hakkı yoktur. Ancak böyle bir yanıtın kendisi hakkında değil, başkası hakkında belki kolayca verebilir. Fakat böyle bir yanıtın, sözü geçen cinayete iştirak derecesinde ve hatta ondan da beter bir cinayet olacağı ortadadır. İşte Mâtürîdî bu, ateizmi susturucu gerçeğe işaret etmekte ve daha sonra şöyle devam etmektedir: "*İşinin sonu böyle davranmak olan kimse hekim değildir. O halde tam hikmet sahibi olan Allah'ın dinine ve onu tebliğ etmek için peygamberler göndermesine ihtiyaç vardır. Dine devletlerinde yer vermek istemeyenler; devletlerinin menfaati için görünürde din adına olmayan, fakat hakikatte onun fonksiyonunun, sağlam bir temele dayanmadan icrasından başka bir hedefi bulunmayan ilkelere (yani devlet kurmaya) başvurmaktan kurtulamazlar*"⁸⁸.

87) Krş. el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 177.

88) Krş. el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 177-178.

Sonuç Yerine

Geçmişteki Müslüman milletlerin devletleri literal olarak İslâm'ı uygulamasalar bile İslâm'ı doğrudan referans almayı yasaklayan bir kanun da getirmemişler, hatta bazen kendilerini onun uygulayıcısı ve mensuplarının koruyucusu olarak sunmuşlardır. Mâtürîdî, devlet ve din ilişkilerinden söz ederken bu tip devletleri göz önünde bulundurmaktadır. Dolayısıyla onun görüşlerini, o zamanlarda bilinmeyen modern laik devlet düzeni-ne uygulamayı istemek, bu devlet şeklini model alan ülke yasalarına aykırı düşer. Ancak, devletin, kabul ve taahhüt ettiği laiklik tipine uymaması durumunda Mâtürîdî'nin görüş-leriyle ilgili olarak anlattıklarımızdan laik devlet modeline uygun düşen evrensel hüma-nist ilkelere uyanlar varsa onlardan söz edilebilir. Buna 1789'da Vatandaşlık Hakları De-meci'ndeki *"Kamu düzenine dokunmadıkça hiç kimse dini kanaatlerinden ötürü kınana-maz"* maddesi örnek verilebilir. Buna göre dinin, kamu düzenine dokunmayan alanları-na devlet karışmaz, dinler arasında fark gözetmez, hatta bu alan içerisindeki faaliyet öz-gürlüğünü korur.

Mâtürîdî döneminde halkın devletten şikâyetçi olduğu konular daha çok ekonomik ve hukukî konulardı. O dönemde yönetimler genellikle monarşik olduğu, halkın hak ve menfaatlerini savunacak siyasi bir alternatif de bulunmadığı için, bu savunma işini, umeradan olmayan ulema, hiçbir yaptırım gücü bulunmayan, sadece vicdanlara seslenen öğütler vermek suretiyle yerine getirmeye çalışmışlardır. Bugünkü laik ve demokratik ülkelerde milletin ve ülkenin menfaatlerini koruma ve savunma, siyasi iktidar ve muhalefetlerin görevidir. Bu yolla varılan rasyonel sonuçlarla dinin öğütleri bazen ör-tüşebilir. O durumda, dinle örtüştü diye laiklikten ödün verilirse, yani laikliğin din hak-kında öngördüğü demokratik muameleye dahi uyulmazsa, bu da bir çeşit laiklik ih-lali/laiklikten ödün verme olur. Problemin çözümü devlet-millet arası güven ve barışın tesisi ve gereksiz sürtüşmelerin bırakılarak elbirliğiyle hayli gecikmiş olan ülke kalkın-masına yönelinmesi ile sağlanabilir.